

VẤN ĐỀ NHẬN THỨC VỀ XÃ HỘI CÔNG DÂN (HAY XÃ HỘI DÂN SỰ) Ở NƯỚC TA HIỆN NAY

Bùi Xuân Đức*

1. Đặt vấn đề

Vấn đề xã hội công dân (hay xã hội dân sự) – viết gọn là xã hội công dân (dân sự) - nảy sinh cùng với sự xuất hiện nhà nước và việc chia đời sống xã hội thành những lĩnh vực thuộc nhà nước và lĩnh vực ngoài nhà nước. Từ đó đến nay, vấn đề về mối quan hệ giữa quyền lực nhà nước và xã hội luôn là vấn đề trung tâm mà mọi chế độ phải chú trọng giải quyết. Nếu giải quyết tốt, phù hợp thì sẽ mở đường cho xã hội phát triển, bằng không thì ngược lại sẽ đẩy xã hội đi đến xung đột, hỗn loạn. Trong giai đoạn chuyển đổi ngày nay, ở nhiều nước trên thế giới, vấn đề này lại được nổi lên, đã và đang trở thành nền tảng của những thay đổi xã hội, quyết định tương lai phát triển ở đó và suy rộng ra là cả của cộng đồng thế giới.

Triết lý của vấn đề là như vậy. Nhưng thật ra, luận thuyết về xã hội công dân (dân sự) chính lại do các nhà tư tưởng cánh tả (tư sản) đưa ra và dùng để đấu tranh với các chế độ xã hội chủ nghĩa ở các nước Đông Âu những năm 70-80 của thế kỷ trước. Nhờ giữ sự độc lập so với nhà nước, các cấu trúc xã hội, tế bào của xã hội công dân (dân sự) đã trở thành trung tâm tập hợp để chống lại chế độ toàn trị (từ dùng ở các nước phương Tây-TG) nhà nước đương thời¹. Điều này xảy ra trước hết ở Ba Lan nơi mà nhà thờ công giáo đã trở thành chỗ dựa cho các câu lạc bộ trí thức công giáo và sau đó là Công đoàn đoàn kết. Các nhóm trí thức độc lập ở Hunggari, các hiệp hội nhà văn ở Tiệp Khắc, nhóm Hiến chương 77 đều là mầm mống của xã hội công dân (dân sự) mà hoạt động của họ

đã dẫn đến xoá bỏ nhà nước xã hội chủ nghĩa (bị quy cho là toàn trị cộng sản) ở đó. Hình mẫu V.Havel - nhà văn, nhà triết học, tác giả của một loạt bài báo về xã hội công dân (dân sự), sau đó đã trở thành tổng thống của nước Cộng hoà Séc² - là ví dụ điển hình cho xu thế đó. Giáo sư trường đại học Stanford (Mỹ) nhận xét rằng: mức độ thành công của quá trình hiện đại hoá chính trị ở các nước này tỷ lệ thuận với trình độ phát triển các cấu trúc xã hội công dân (dân sự) ở đó³.

Tiếp sau các nước trên, ở các nước xã hội chủ nghĩa khác như Liên Xô (và sau này là ở các nước thuộc Liên Xô cũ), Trung Quốc và ở nước ta cũng bắt đầu nói đến việc xây dựng xã hội công dân (dân sự). Ở Liên Xô vấn đề xây dựng xã hội công dân (hay nói chính xác là thiết lập mối quan hệ đúng đắn giữa Nhà nước và xã hội) đã được nêu ra và thể hiện trong lý thuyết về dân chủ hoá, về mối quan hệ giữa Nhà nước và các tổ chức xã hội (qua các học giả như A.I.Lukianóp, B.M.Lazarep, Ts. A. Iampólkaia, IU.M.Kozlóp), trong đó đề xuất việc trao một phần chức năng của Nhà nước cho các tổ chức xã hội; dân chủ hoá việc ban hành các quyết định bằng việc lôi cuốn quần chúng nhân dân, các tổ chức xã hội tham gia tích cực vào việc ra các quyết định đó; nâng cao vai trò của các tổ chức xã hội trong xây dựng kinh tế, văn hoá, xã hội v.v. Đến thời kỳ nước Nga mới vấn đề này tiếp tục được bàn luận qua các hội thảo khoa học, các

* PGS, TS Luật học. Viện Nhà nước và Pháp luật

¹ Xem: M. Bernard. *Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe*// Political Science Quarterly. VI.108, N02 1993, P.307-326

² V.Havel. *Anti-Political Politic// Civil Society and the State*, Lodon-New York, 1993. V.Havel, Vaslav Klaus & Petr Pithart. *Civil Society after Kommunism*// J. of Democracy Vol. 7 No 1, 1/1996.

³ Xem: McFaul M. *Poet-Communist Politics. Democratic Prospects in Russia and Eastern Europe*// The Center for Strategic and International Studies. Washington, 1993.

công trình nghiên cứu của các cơ sở nghiên cứu khoa học và được đề cập chính thức trong các văn bản nhà nước, ví dụ như trong Thông điệp của Tổng thống gửi Quốc hội Liên bang năm 2003 rằng: “Đất nước đang tạo ra các điều kiện để phát triển một xã hội công dân (dân sự) đầy đủ”⁴. Ở Trung Quốc thì đang nêu ra việc “xây dựng một xã hội hài hoà”. Còn ở Việt Nam ta đã có khá nhiều các bài viết (như của Võ Khánh Vinh, Nguyễn Như Phát, Nguyễn Hữu Khiển, Phan Hữu Thư v.v.) đề cập vấn đề nhân thức và đi đến xây dựng xã hội dân sự (ở Việt Nam lúc đầu dùng thuật ngữ xã hội công dân, sau chuyển sang dùng thuật ngữ xã hội dân sự) với những quan niệm khá khác nhau về xã hội này.

Trong khi đó thì ở các nước tư bản (một thời được coi là đối kháng với chủ nghĩa xã hội, nơi sản sinh ra học thuyết này), thì hầu như vấn đề này đã không còn được đề cập nữa. Học giả Nga A.A. Guseinốp kể rằng, trong khuôn khổ hợp tác giữa Viện Triết học Viện hàn lâm khoa học Nga và Trung tâm Mecson về quan hệ đối ngoại thuộc Đại học Ôhaiô (Mỹ), khi các nhà khoa học Nga và Mỹ cùng tiến hành một đề tài nghiên cứu chung theo đề xuất của phía Nga là “Đạo đức của xã hội công dân (dân sự)” thì bất ngờ được phía Mỹ hỏi: “Xin các bạn cho biết, các bạn hiểu xã hội công dân (dân sự) là như thế nào?”. Phía Nga trả lời: “Điều đó thì chúng tôi đang muốn để hỏi các bạn”. Lúc đó mới được phía Mỹ nói, mà theo lời người kể thì nó giống như một gáo nước lạnh giội lên những cái đầu nóng dân chủ Nga rằng: “Trong triết học chính trị của chúng tôi đã không còn dùng khái niệm đó nữa. Nó là của thời Adam Smít (!)”⁵. TS (tức TSKH ở Việt Nam-TG) V.E.Guliep Viện Nhà nước và pháp luật Viện Hàn lâm khoa học Nga đưa một thông tin:

trong mười mười lăm năm lại đây, sách báo phương Tây đã xuất hiện nhiều tác giả lên tiếng phủ nhận phạm trù xã hội công dân (dân sự) vì nó đã “già cỗi” chỉ hợp với thời thế kỷ XVIII-XX, còn trong thời đại ngày nay, cái gọi là xã hội công dân (dân sự) đã bị mất đi, bị thay bằng (hay nhường chỗ cho) “hiệp hội được điều chỉnh bởi nhà nước”, “xã hội sotxietat”, “xã hội quân chủng”, “xã hội hợp tác”, “xã hội chính trị” v.v.⁶.

Vì sao lại có tình trạng như vậy? Và việc nghiên cứu mà chúng ta đang tiến hành cần có cách tiếp cận như thế nào? Bài viết này xin được nêu một số ý kiến về vấn đề đó.

2. Luận thuyết xã hội công dân (hay xã hội dân sự) và sự giải thích hiện đại về nó

2.1. Sự ra đời và phát triển của luận thuyết xã hội công dân (dân sự)

Về mặt lịch sử, khái niệm “xã hội công dân” xuất hiện vào thế kỷ thứ XVII trong các công trình của G.Grotxi, T.Hopơ, J. Lốc và sau này được phát triển mạnh trong thế kỷ XVIII với các công trình của J.J. Ruxô, S.L. Môngtexkiơ, V.fon Humbolt, G. Hêgel, D.Viko v.v. Xuất phát từ luận thuyết về sự xuất hiện nhà nước bởi khế ước xã hội (theo đó, một nhà nước được coi là hợp pháp khi nó được tất cả các công dân bằng ý chí của mình lập ra và bất phục tùng), người ta đã không còn đánh đồng bất cứ nhà nước nào với xã hội (công dân, dân sự) nữa mà bắt đầu phân biệt xã hội công dân (dân sự) với nhà nước hoặc với các hình thức cai trị hiện hành. Chỉ những nhà nước nào dựa trên cơ sở khế ước xã hội, thể hiện lợi ích của công dân thì mới được coi trùng hợp với xã hội công dân. Điều đó có nghĩa là khái niệm “xã hội công dân (dân sự)” khi đó bao hàm các yếu tố quan trọng như: khế ước, sự thể hiện và thực hiện lợi ích của công dân và công dân phải trở thành người chủ chứ không còn là những thân dân như trước đó.

V. fon Humbol, đại diện tiêu biểu của trường phái khai sáng Đức thế kỷ XVIII, đã có sự phân biệt rõ ràng hơn giữa xã hội công

⁴ Đăng trên Báo nước Nga, 17/5/2003

⁵ Trích theo: *Xã hội công dân, nhà nước pháp quyền và pháp luật*. (Hội nghị bàn tròn tạp chí Nhà nước và pháp luật và tạp chí Những vấn đề triết học, tổ chức năm 2001. Tạp chí Nhà nước và pháp luật, số 1/2002, tr.33, tiếng Nga.

⁶ *Bài báo đã dẫn, Hội nghị bàn tròn....* tr. 14

dân (dân sự) và nhà nước. Ông vạch ra ba điểm khác biệt mấu chốt giữa chúng là: a) một bên là hệ thống các định chế xã hội, dân tộc được hình thành từ dưới lên bởi chính các cá nhân còn bên kia là các thiết chế nhà nước; b) một bên là pháp luật tự nhiên, luật chung còn bên kia là luật thực chứng do nhà nước ban hành; c) một bên là “con người” bên kia là “công dân”. Cuối cùng ông kết luận: “mọi chế độ nhà nước không phải là nhằm mục đích tự thân mà phương tiện để phát triển con người”⁷.

G. Hêghel trong tác phẩm “Triết học pháp quyền” đã trình bày khá cụ thể quan điểm của ông về xã hội công dân (dân sự). Đối với ông, xã hội công dân (dân sự) là lĩnh vực các điều kiện vật chất của đời sống, sản phẩm cần thiết tự nhiên trong đó các cá nhân có sự gắn kết với nhau bởi lợi ích vật chất thiết thân của mình. Theo Hêghel, trong sự triển khai mở rộng của tư tưởng đạo đức thì gia đình, xã hội công dân là có trước nhà nước. Hêghel chia sẻ quan niệm về xã hội công dân (dân sự) như là một bãi chiến trường của các lợi ích cá nhân, tư lợi. Cá nhân với tư cách là thành viên của xã hội công dân (dân sự) có nghĩa vụ thực hiện các trách nhiệm trước xã hội và có quyền đòi hỏi ở xã hội sự bảo vệ quyền của mình. Kinh tế thị trường, các giai cấp trong xã hội, các nghiệp đoàn, các định chế xã hội có nhiệm vụ bảo đảm sức sống của xã hội và thực hiện các quyền công dân. Như vậy, xã hội công dân (dân sự) là tập hợp của những tư nhân, tầng lớp, những nhóm và những định chế mà sự tác động qua lại của chúng được điều chỉnh bằng quy tắc của đạo luật và với tư cách đó, nó không phụ thuộc trực tiếp vào nhà nước chính trị.

C. Mác và Ph. Ăngghel cũng dành sự quan tâm rất lớn vấn đề xã hội công dân (dân sự). C. Mác ý thức rõ ràng rằng việc nghiên cứu về nhà nước cần phải dựa trên sự phân tích về xã hội công dân. Không phải nhà nước sinh ra xã hội mà ngược lại “gia đình và xã

hội công dân là tiền đề của nhà nước...”⁸. Theo quan niệm của Mác, chính xã hội công dân - mà ở đó sở hữu tư nhân đóng vai trò chủ đạo - đã sinh ra nhà nước. Nhà nước là kết quả của sự phát triển lịch sử của gia đình và xã hội công dân, là sản phẩm của hoạt động của chúng. Nhà nước là một định chế chính trị, là hình thức để tổ chức xã hội công dân - xã hội của những lợi ích vật chất tư; là hình thức đường như bề ngoài là bao bọc toàn xã hội nhưng thực chất là phục vụ lợi ích của chủ sở hữu, của giai cấp thống trị. Nhà nước nói chung không thể tồn tại mà không có những tiền đề như gia đình và xã hội công dân. C. Mác cho rằng, lĩnh vực hoạt động của xã hội công dân không chỉ là kinh tế mà còn cả văn hoá, tư tưởng, và các phong trào xã hội được sinh ra từ đó⁹.

Sang những năm đầu của thế kỷ XX, việc tìm hiểu, lý giải về xã hội công dân (dân sự) tiếp tục nhận được sự chú ý của nhiều học giả trong đó đặc biệt được A. Gramsci (1891-1937) - nhà sáng lập Đảng cộng sản Italia quan tâm. Phân tích cơ chế thống trị tư sản vào những năm nửa đầu của thế kỷ XX, ông vạch ra ba bộ phận cấu thành, ba “xã hội” của nó là: xã hội kinh tế (tức cơ sở kinh tế của sự thống trị tư sản), xã hội chính trị và xã hội công dân (dân sự). Xã hội chính trị (bao hàm những thiết chế kiến trúc thượng tầng thực hiện chức năng cưỡng chế và thống trị trực tiếp như quân sự, cảnh sát, pháp luật), theo ông, không thể tồn tại tách bạch, mà nó đan xen, hoà quyện với một bộ phận của kiến trúc thượng tầng được gọi là “xã hội công dân”. Đó là tổng thể các đôn bầy và các cơ quan trong nhà nước cho phép giai cấp tư sản thực hiện sự lãnh đạo về tư tưởng và đạo đức đối với các giai cấp bị trị, tức bộ phận thượng tầng tư tưởng của xã hội. Điều đó có nghĩa là “xã hội chính trị, nhà nước” luôn đi liền với “xã hội công dân”. Nếu nói một cách hình ảnh thì nếu nhà nước bắt đầu lắc lư thì ngay lập tức có một cấu trúc vững

⁷ Theo: *Lịch sử các học thuyết chính trị và pháp lý thế kỷ XVII-XVIII*, M., 1999, tr.188-189, tiếng Nga

⁸ C. Mác, Ph. Ăngghen. *Tác phẩm*, T.1 tr.224, tiếng Nga

⁹ C. Mác, Ph. Ăngghen. *Sách đã dẫn*, T. VIII, tr. 145, 148, 159.

chắc của xã hội công dân hộ đờ. Nhà nước là chiến hào tiên tiêu, còn đằng sau đó là một hệ thống vững chắc các pháo đài và hầm ẩn nấp¹⁰.

Từ những quan niệm về xã hội công dân (dân sự) nêu ra trên đây, cho đến lúc này, có thể nêu ra một số đặc trưng cơ bản của xã hội này như sau:

a) Sự xuất hiện và phát triển xã hội công dân liên quan đến việc khắc phục khuôn khổ chật hẹp của chế độ đẳng cấp phong kiến, đến sự xuất hiện của phương thức sản xuất tư bản chủ nghĩa;

b) Xã hội công dân (dân sự) xuất hiện trong thời kỳ nhất định của sự phát triển xã hội và liên hệ chặt chẽ với sự thay đổi lịch sử các hình thức của nhà nước. Nó là một thể lực luôn bên cạnh nhà nước trong sự thống nhất mâu thuẫn biện chứng;

c) Trong lòng xã hội công dân đó, ý nghĩa cá nhân của con người được phát triển, họ chuyển từ thân phận thân dân thành các công dân.

Có thể thấy rằng, quan niệm về xã hội công dân (dân sự) được coi như một trạng thái xã hội mà ở đó các lợi ích tư, các quyền dân chủ (quyền công dân, cá nhân, dân sự) được đề cao. Sự can thiệp thái quá của nhà nước vào đời sống xã hội bị lên án và thuyên giảm. Tuy nhiên, trong xã hội đó, trực chỉ đồ xuyên suốt là mối quan hệ giữa nhà nước và xã hội, chúng là những cấu thành không thể tách rời trong xã hội đó, nhưng mối quan hệ giữa chúng đã được xây dựng theo lối mới: Nhà nước không còn đánh đồng với xã hội mà là một tổ chức "được hợp thức", thoát ra từ xã hội, là đại diện cho xã hội về mặt hình thức. Các mối quan hệ trong xã hội công dân đó giờ đây ý thức tư, ý thức dân chủ được đề cao, các mối quan hệ giữa các chủ thể ngày càng đa dạng và phức tạp nhưng vị thế của nhà nước vẫn chiếm vai trò chủ đạo. Nhà nước (ở đây nắm quyền lực là giai cấp tư sản) thực hiện quyền thống trị của mình

không chỉ thông qua các cơ chế quyền lực (cả chính trị lẫn kinh tế) mà còn thông qua các cấu trúc ý thức xã hội cho phép lôi cuốn xã hội công dân (dân sự) đóng vai trò như đòn bẩy bổ sung để thực hiện áp chế lên cá nhân và lên xã hội nói chung. Ở đây, xã hội công dân (dân sự) được hiểu như là một trạng thái xã hội thoát ra từ xã hội dã man thời trung cổ, dưới ánh sáng của thời khai sáng đã thiết lập các giá trị, các sợi dây liên hệ mới trong mối quan hệ giữa hai chủ thể không thể tách rời nhau là nhà nước và xã hội mà hạt nhân cốt lõi trong đó là mối quan hệ giữa quyền lực công cộng và cá nhân. Không thể có một xã hội công dân tách khỏi nhà nước, nằm ngoài nhà nước hoặc thậm chí chống lại nhà nước (!).

Vào những thập niên nửa sau của thế kỷ XX, thuyết xã hội công dân (dân sự) được bổ sung những quan niệm mới của một số các nhà tư tưởng chính trị châu Âu và Liên Xô cũ như V. Havel, J. Kin, A. Ac, A. Arato, A. Yeiro, A. Mi granian, A.I. Xolôviép, và nhiều người khác. J.Kin, nhà chính trị Anh chẳng hạn, đã đưa ra một quan niệm rộng về xã hội công dân (dân sự). Đó là một xã hội không chỉ xoay quanh vấn đề quan hệ qua lại giữa các giai cấp trong một hình thái nhất định mà phải vươn đến những vấn đề văn minh chung rộng lớn hơn là vấn đề dân chủ hoá xã hội, sự tương ứng giữa tự do của cá nhân với sự phục tùng xã hội, hình thành nên một kiểu tự do mới - tự do bị kiểm soát và bị điều chỉnh trên cơ sở sáng suốt chính trị. Những người khác thì có người gọi tới xã hội công dân (dân sự) như là một cấu trúc cực kỳ phức tạp, là nền tảng của tổ chức xã hội dân chủ (A. Ac, A. Arato, A. Yeiro); có người coi đó là tổng thể tất cả các quan hệ ngoài chính trị (A. Migranian)¹¹; người khác cho đó là "không gian của các hiệp hội tự do của

¹⁰ A. Gramshi. *Tuyển tập*, T.III, M., 1959, tr. 200, tiếng Nga

¹¹ Xem: A.M. Migranian. *Xã hội công dân*. Trong cuốn: 50/50. Kinh nghiệm của cuốn từ điển tư duy mới. M., 1989, tr. 446

các cá nhân” (M. Walzer)¹² là hiệp hội những người quan tâm đến việc bảo đảm một cuộc sống xứng đáng cho từng cá nhân (A.I. Xolôviép)¹³, là trùng hợp với nhà nước pháp quyền, nhà nước pháp quyền thoát ra từ xã hội công dân (V. Xtupishin)¹⁴, và nhiều hơn cả trong số họ coi xã hội công dân (dân sự) là một tổng thể các quan hệ xã hội ngoài phạm vi nhà nước¹⁵. Điều đặc biệt là đến thời kỳ này người ta đã đưa vào sử dụng thuật ngữ “xã hội công dân xã hội chủ nghĩa” và khẳng định sự phát triển của xã hội công dân toàn cầu liên quan với triển vọng xã hội chủ nghĩa (tức sẽ mang tính chất xã hội chủ nghĩa – TG)¹⁶.

2.2. Diễn giải hiện đại (nội dung) của khái niệm “xã hội công dân (dân sự)”

Hiện tại không có một quan niệm cũng như một định nghĩa thống nhất, được công nhận chung về xã hội công dân (dân sự). Lý do là bản thân hiện tượng xã hội này rất phong phú và phức tạp, và vốn dĩ đã có nhiều cách tiếp cận khác nhau nên trong giai đoạn hiện nay các trường phái, quan điểm khoa học về xã hội công dân (dân sự) cũng từ từng góc xuất phát và vì mục đích riêng của mình nên đã có những cách diễn giải khá khác nhau về nó. Điều này không có gì lạ và cũng giống như việc diễn giải mới hiện đại về nguyên tắc phân quyền trong tổ chức quyền lực nhà nước (phân quyền tuyệt đối, phân

quyền hỗn hợp) và về nhà nước pháp quyền (nhà nước pháp quyền tư sản, nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa). Có lẽ không nên quá lo lắng về sự khác nhau đó mà phải thấy rằng tất cả các quan niệm về xã hội công dân (dân sự) đều đã chứa đựng một giá trị chung là đề cao dân chủ, quyền con người, quyền cá nhân, chống mọi sự can thiệp thái quá của các thiết chế chính trị vào đời sống tư. Do vậy vấn đề là chỉ cần tìm ra một mẫu số chung tương đối khả dĩ có thể làm cơ sở nền tảng tiếp cận chung để tránh những xung đột thái quá có thể xảy ra mà thôi. Chúng tôi cũng xin tiếp cận vấn đề theo phương diện đó.

Quay trở lại với nội dung đang bàn thì về cơ bản có những quan niệm sau:

Thứ nhất, xã hội công dân (dân sự) được hiểu như một trật tự xã hội, một cấu trúc xã hội trong đó thiết lập những điều kiện thuận lợi cho sự phát triển cá nhân và các hiệp hội xã hội tự quản¹⁷. Nguồn gốc lý luận của quan điểm này là tư tưởng về quyền lực nhân dân, về dân chủ nhằm chống lại những luận thuyết về đặc quyền của các giai cấp thượng lưu, chống lại sự chuyên chế, can thiệp của các thiết chế chính trị vào đời sống riêng tư. Họ chủ trương phát triển các hình thức tự quản xã hội, phi nhà nước hoá. Trong lòng xã hội công dân đó, ý nghĩa cá nhân của con người được phát triển, họ chuyển từ thân phận thần dân thành các công dân. Chính cách hiểu này đã được các “nhà dân chủ” ở các nước xã hội chủ nghĩa Đông Âu giương thành ngọn cờ để tập hợp quần chúng chống lại chế độ theo họ là chế độ cộng sản toàn trị lúc bấy giờ. Quan niệm này được nhiều người tán thành nhưng cũng có người cho rằng quan niệm như thế là quá rộng hầu như trùng hợp với khái niệm “dân chủ” và thành ra là thừa¹⁸.

Thứ hai, coi xã hội công dân chỉ là “xã hội” của những tổ chức, thiết chế phi kinh

¹² Xem: M. Walzer. *The concept of Civil Society II In Toward a Global Civil Society*. Providence, Oxford, 1995

¹³ Xem: A.I. Xoloviep. *Ba gương mặt của Nhà nước – ba chiến lược xã hội công dân*. Tạp chí Polis, số 6/1996, tiếng Nga

¹⁴ Xem: V. Xtupishin. *Xã hội công dân và nhà nước dân chủ*. Tạp chí Khoa học xã hội. Số 1/1990, tiếng Nga

¹⁵ Xem: Iu.A. Vasiltruc. *Xã hội công dân thời đại cách mạng khoa học kỹ thuật*. Tạp chí Polis, số 4/1991; K.X. Gajjep. *Quan niệm về xã hội công dân: cội nguồn tư tưởng và các mô hình thành*. Tạp chí những vấn đề triết học, số 7/1991 v.v.

¹⁶ Xem: M. Walzer (Editor). *Toward a Global Civil Society*. Providence, Oxford, 1995; A.Iu Sungurop. *Sự hình thành xã hội công dân ở Sanh-Petecbua và Nga*, Tạp chí Khoa học xã hội và hiện đại.3/1997.

¹⁷ Xem: E. Gellner. *Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals*. Allen Lane, 1994.

¹⁸ Xem: M.F.Plattner. *The user of “Cjvil Society”// J. of Democracy*. Vol. 6, No 4. October 1995, P169-173

doanh ngoài nhà nước như các tổ chức văn hoá, môi trường, tôn giáo, từ thiện, nhân đạo, tự quản... tách khỏi “xã hội” chính trị và kinh tế¹⁹. Chức năng của “xã hội” dân sự này là phục vụ cho nhu cầu tập hợp vì những lợi ích tư của cá nhân, phát huy các yếu tố tích cực của họ. Họ cũng tích cực tham gia vào hoạt động nhà nước nhưng dưới hình thức đối lập, phê phán, phản kháng. Chính vì vậy, xã hội dân sự theo quan niệm này bị gán cho là những lực lượng chống đối, đối lập và không dễ được chấp nhận. Có thể thấy quan niệm như vậy là quá hẹp. Không thể quan niệm một xã hội lại thiếu đi các yếu tố chính trị (đảng, nhà nước, các phong trào xã hội) cũng như các hiệp hội kinh tế (tập đoàn kinh tế, doanh nghiệp) như vậy.

Thứ ba, coi xã hội công dân (dân sự) là một xã hội văn minh, tiến bộ dựa trên ba trụ cột chính (hay chia thành ba khu vực) là: xã hội chính trị (bao gồm nhà nước, đảng phái chính trị, các phong trào xã hội và nếu như xã hội đó không phải là xã hội công dân (dân sự) thì ở khu vực này có sự hiện diện các tổ chức chống chính phủ, tổ chức khủng bố, và các thế lực ngầm); xã hội kinh tế (bao gồm các tập đoàn kinh tế tư nhân, công đoàn hay nói rộng ra là phải có kinh tế thị trường, và nếu chưa phải là xã hội dân sự thì có sự hiện diện của tội phạm có tổ chức); và cộng đồng các tổ chức phi thương mại ngoài phạm vi nhà nước (bao gồm các giá trị văn hoá đạo đức như gia đình, tôn giáo, tự quản), trong đó vai trò của khu vực thứ ba tức cộng đồng các tổ chức phi thương mại ngoài nhà nước được coi là hạt nhân, là bộ phận cơ bản cần được chú trọng đề cao của xã hội nếu muốn gọi là xã hội công dân (dân sự)²⁰. Khu vực thứ ba nhấn mạnh vai trò của một hệ thống các quan hệ và các định chế xã hội ngoài nhà nước (có thể gọi là “xã hội dân sự theo nghĩa

hẹp” hoặc “cộng đồng dân sự”) đem lại khả năng cho con người được thực hiện và hưởng thụ các quyền công dân của mình, thể hiện các nhu cầu, lợi ích và các giá trị đa dạng của xã hội. Nhưng xã hội đó không phải là một xã hội tách khỏi nhà nước hay đối lập với nhà nước, mà ngược lại xã hội đó và nhà nước liên quan chặt chẽ với nhau bằng hàng loạt các mối liên hệ và vì vậy xã hội đó vẫn mang tính chính trị chứ không thể là một hệ thống các quan hệ và định chế xã hội nằm ngoài chính trị²¹.

Chúng tôi cho rằng quan niệm thứ ba này khả dĩ hợp lý hơn cả. Nên hiểu “xã hội công dân” (hay xã hội dân sự) là một trạng thái phát triển của xã hội được thoát ra từ xã hội thân dân thời trung cổ phong kiến và xã hội cực quyền ở một số nhà nước hiện đại, một xã hội đề cao lợi ích tư, đề cao các quyền dân chủ, quyền con người, chống lại mọi sự can thiệp thái quá từ phía nhà nước nhưng giữa chúng vẫn có mối liên hệ ràng buộc, tác động lẫn nhau, tùy thuộc lẫn nhau, cùng phát triển. Mặt khác bản thân khái niệm xã hội công dân (hay xã hội dân sự) trong giai đoạn hiện đại ngày nay không thể giữ mãi những nội hàm cổ điển mà phải mang những nội dung mới. Chẳng hạn khi mới ra đời, xã hội dân sự thường đề cao các quyền tự nhiên của con người, quyền công dân, quyền tư hữu thiêng liêng và bất khả xâm phạm, áp dụng nguyên tắc phân quyền v.v... nhưng trong môi trường ngày nay nhất là khi bước sang nền kinh tế thị trường xã hội thì những “giá trị thiêng liêng” đó có thể phải bị hạn chế vì lợi ích chung.

3. Xã hội công dân (xã hội dân sự) hay phải có một khái niệm mới?

Từ sự phân tích trên đây, cho thấy nhận thức của chúng ta về xã hội công dân (dân sự) là rất đa dạng, phong phú, chưa có một quan niệm chung thống nhất. Nhưng may

¹⁹ Xem: I. Cohel. *Interpreting the Notion of Civil Society II* In: *Toward a Global Civil Society*. Providence, Oxford, 1995

²⁰ A.IU. Sungurop. *Sự hình thành xã hội công dân (dân sự?) ở Sanhi Petecbua và Nga*. Tạp chí Khoa học xã hội và hiện đại, số 3/1997, tiếng Nga

²¹ A.P. Kostecop. *Xã hội công dân: những vấn đề nghiên cứu và triển vọng phát triển*. Thông tin Đại học tổng hợp Matxcova, Khoa học chính trị, số 4/1998.

mắn là trong cái khác nhau ấy có một điểm chung mà hầu hết các quan niệm đều hướng tới là sự coi trọng con người. Giáo sư Tương Lai đã có sự phân tích rất đúng rằng: cùng với sự phát triển của kinh tế, văn hoá, xã hội... vai trò của cá nhân ngày càng được nổi bật, ngày càng được tôn trọng. Theo đó, vai trò của xã hội dân sự ngày càng được xác lập, đặc biệt là từ thập kỷ 70 của thế kỷ XX trở đi. Xã hội dân sự nổi bật lên với nhiều tác dụng, nhưng tóm tắt lại, điều quan trọng nhất cần hiểu rõ, thì đó chính là *đối tác bình đẳng của nhà nước chứ không phải là cái đuôi của nhà nước*. Nó giữ vai trò là đối quyền của quyền lực nhà nước mà về thực chất là tạo điều kiện để người dân thực sự tham gia vào việc hoạch định, thực hiện và giám sát các chủ trương và chính sách của nhà nước, thực hiện trách nhiệm phản biện xã hội đối với nhà nước, kể cả phẩm chất và hành vi của viên chức nhà nước²². Phải chăng chính cái trực xuyên suốt ấy là cái gốc căn bản để thiết lập các thể chế bảo đảm và phát triển con người – con người trong một xã hội văn minh, hiện đại. Và để làm được điều ấy phải huy động sức mạnh của toàn xã hội từ chính trị đến kinh tế thị trường và các định chế ngoài nhà nước chứ không chỉ một mình khu vực tư (khu vực dân sự) mà đủ!

Vậy thì đã đến lúc phải xem xét lại bản thân thuật ngữ “xã hội công dân”, “xã hội dân sự” mà chúng ta đang sử dụng. Có vẻ như chúng đã là những cái áo quá cũ và chật chội không còn đủ sức chứa bọc những nội dung mới. Với thuật ngữ “xã hội công dân” thì nội hàm của nó thiên về tính dân chủ, quyền tự nhiên, quyền con người. Nhưng càng ngày người ta càng thấy rõ là người công dân đồng thời cũng là con người với tất cả những đặc tính phong phú của nó. Cho nên, không thể quy toàn bộ tính phong phú ấy vào trong khái niệm “công dân”. Với thuật ngữ “xã hội dân sự” bắt nguồn từ tiếng

Anh “Civil Society” thì lại thiên nhiều về tính “việc tư”, không thấy hết (hay nói khác đi là phủ nhận) vai trò của chính trị – nhà nước. Những người theo “trường phái cổ điển” này (trong đó có nhiều nhà khoa học nước ta) thiên về mô tả xã hội dân sự như là một xã hội của những con người tự do, sống trong điều kiện nền kinh tế thị trường, là tổng thể những nhóm và cá nhân tự tổ chức không phụ thuộc vào nhà nước và chỉ xuất hiện với sự ra đời “giai cấp trung gian”, còn hiện tại thì chưa có cái xã hội như vậy. Sự thực thì trong thế giới hiện đại, không thể tồn tại một xã hội dân sự tách khỏi nhà nước (và ngược lại). Nhà nước, từ khi chế độ công xã nguyên thủy tan rã, luôn là một phần không thể tách rời của xã hội. Nhà nước với vai trò điều chỉnh của mình luôn tác động tích cực vào các mặt khác nhau của đời sống xã hội và các hoạt động đó (can thiệp vào cạnh tranh, điều chỉnh về hoạt động đảng phái, điều chỉnh hoạt động tinh thần như tư tưởng, tôn giáo v.v.) cũng chính là các thành tố của xã hội dân sự.

Với những nhận thức mới về nội hàm của xã hội công dân (dân sự) hiện đại (mà chúng tôi đã nêu ở trên), nhiều người đã đi tìm thuật ngữ mới thay thế. Có người nêu ra thuật ngữ “xã hội cởi mở” (K. Poppe), có người đề nghị thuật ngữ “xã hội đa nguyên tự do” (V.E Shirokin)²³. Bản thân tôi cho rằng nên dùng thuật ngữ “xã hội hài hoà” đang được sử dụng hiện nay ở Trung Quốc là có vẻ phù hợp hơn cả.

²² Tương Lai. *Nhà nước pháp quyền và xã hội dân sự*. Tạp chí Nghiên cứu lập pháp. Số 1/2005

²³ *Xã hội công dân, nhà nước pháp quyền* (Hội nghị bàn tròn do hai tạp chí “Nhà nước và pháp luật” và “Những vấn đề triết học” tổ chức) Tạp chí Nhà nước và pháp luật, số 12/2002. Tr.50, tiếng Nga.